

Esej na téma:

Zhodnot' a srovnej přístupy J. Frazera, E. E. Evanse Pritcharda, V. Turnera a M. Harnera ke studiu náboženství.

Frazer, Evans-Pritchard, Turner a Harner, tedy evolucionista, funkcionalista, symbolista a neošamanista. Co spojuje a čím se liší tito antropologové, jejichž předmětem zájmu bylo náboženství resp. oblasti, které se náboženství týkají? Cílem mé práce je nejdříve charakterizovat každého ze zmiňovaných badatelů zvlášť. Z těchto charakteristik již bude zřejmé, jak se lišil jejich okruh zájmů, co formovalo jejich myšlenky resp., jakým směrem byli ovlivněni. V další části doplním svoji práci o srovnání jejich metod výzkumu a přidám vlastní názor, tedy s názory kterého antropologa se nejvíce ztotožňuji a naopak.

Jeden z prvních teoretiků náboženství byl Skot Sir James George Frazer (1854 - 1941). Zabýval se především náboženstvím jako takovým, magií, tabu a totemismem. Jako představitel evolucionistické antropologie, jejíž myšlenky určovaly a formovaly antropologii zejména ve druhé polovině devatenáctého století, „využíval osvícenskou ideu pokroku při budování univerzálního schématu a zákonitostí lidských dějin, které mají univerzální průběh“ (Soukup, M., 2009, str. 186) tozn., že každý kulturní systém musí postupně projít všemi stádii vývoje. Podle jeho teorie jsou magie a náboženství vývojovými stádii. Byl také jedním z prvních, který se věnoval systematickému výzkumu magie. „Magie představuje primitivnější a ranější fázi lidského myšlení, jíž prošly nebo ještě procházejí všechny lidské rasy na své cestě k náboženství a vědě“ (Frazer, 1977, str. 13). Frazer tvrdí, že lidé si v rané fázi dějin vysvětlovali fungování přírody pomocí sympatické magie, tozn., že zákonitostem přírodních jevů, které si nedokázali vysvětlit, přikládali mystický resp. nadpřirozený původ. Sympatická magie funguje na dvou principech. Prvním z nich je princip podobnosti neboli tzv. homeopatická magie, která „předpokládá, že podobné způsobuje a produkuje podobné“ (Soukup, V., 2011, str. 321). Druhý princip staví na kontaktu – proto se mu také říká kontagiózní magie – je založen na předpokladu, že věci, které se spolu někdy ocitly v kontaktu nebo spolu tvořily, celek na sebe mají vliv resp. působí na sebe i potom, co byly rozděleny. Zjištění, že zásady homeopatické a kontagiózní magie vždy nefungují, podle Frazera vede k tomu, že se kulturní systémy přesunou na vyšší vývoj myšlení, tedy k náboženství. Co se týče náboženství, vychází Frazer z myšlenky svého předchůdce Edwarda

Burnetta Tylora, podle něhož má i náboženství svá vývojová stadia, a to animismus, polyteismus a monoteismus. Nejvyspělejší stadium lidského myšlení je potom podle Frazera věda. Jeho nejslavnějším dílem je bezpochyby dvanáctisvazková Zlatá ratolest, která obecně pojednává o náboženství a magii a kterou B. Malinowski označil za „*snad největší vědeckou Odysseu moderního humanismu*“ (Soukup, V., 1994, str.36). J. G. Frazer měl na další antropologické výzkumy obrovský vliv, a to především ve Francii, kde ovlivnil É. Durkheima, či M. Maussa a Anglii (B. Malinowski). Jedním z přísných kritiků evolucionismu, tedy i Frazera, byl další antropolog, kterému se ve své práci budu věnovat – Sir E. E. Evans-Pritchard (1902 - 1973). Na rozdíl od Frazera se Evans-Pritchard účastnil terénních výzkumů, a to především v Africe – konkrétně v jižním Súdánu mezi Azandy a Nuery. Jako žák B. Malinowského a A. R. Radcliffa-Browna, nejdříve zastával ryze funkcionalistickou teorii, tedy, že kulturu je třeba studovat *jako „systém, v němž každý prvek plní určitou funkci, která je nepostradatelná pro zachování a fungování celku*“ (Soukup, M., 2009, str. 192). Poté se ale více než na analýzu funkcí, zaměřil na zkoumání interní logiky a smyslu konkrétních kultur. „*Tento přístup, kladoucí důraz na postižení symbolické dimenze kultury a pochopení klíčových hodnot dané společnosti z perspektivy domorodců, Evans-Pritchard uplatnil například při výzkumu čarodějnictví v azandské kultuře*“ (Soukup, V., 2011, str. 329). Nositelem této tematiky je kniha Čarodějnictví, věštby a magie mezi Azandy, která svému autorovi přinesla mezinárodní uznání. „*Jeho důraz na studium smyslu a významu domorodých pojmů a klasifikačních soustav anticipoval přístupy, které byly dále rozpracovány v rámci kognitivní a symbolické antropologie.*“ (Soukup, V., 2011, str. 330) A právě na představitele britské symbolické antropologie, Victora Turnera, se nyní zaměřím. Turner (1920 – 1983) navázal na dílo É. Durkheima. Zaměřoval se především na studium náboženství, rituálů a symbolů, tedy na podle něj „*klíčové prvky sociální soudržnosti v nestabilní společnosti, rozvrácené matrilineárním rodinným původem a původem místa děděným po mužích*“ (Bowie, 2008, str.162). Co se týče rituálů, vycházel Turner z myšlenek A. van Gennepa, který navrhl schéma přechodového rituálu mající tři fáze – odloučení, liminální fázi, která je jakýmsi mezistavem resp. pomezím přechodového rituálu, opětné začlenění do společnosti. Turner vypracoval svoji analýzu liminální fáze v díle Rituální proces: struktura a anti-struktura. Vlastnosti této „*prahové fáze*“ shrnuje Turner takto: „*Liminální entity jsou přiřazeny a řízeny zákonem, zvyklostmi, dohodou a obřadem. Jejich přesně nevymezené a neurčité atributy jsou vyjádřeny rozmanitými symboly v mnoha společnostech, jež ritualizují sociální a kulturní přechody. Liminalita je tak často připodobňována ke smrti, k pobytu v lůně, k neviditelnosti, k temnotě, k dvojpohlavnosti,*

k poušti a k zatmění Slunce a Měsíce.“ (Turner, 1991, str. 95) S liminalitou souvisí, další pojem, který Turner prosazoval - *communitas*. Jedná se o spontánní a bezprostřední příbuzenství, které je typické pro vazby, které si mezi sebou lidé utvoří, když se nacházejí v liminální fázi přechodového rituálu (Bowie, 2008). Turner společně se svou ženou Edith prováděl výzkumy v dnešní Zambii (tehdejší severozápadní Rhodesie) u kmene Ndembu. Jeho neznámější dílem je kniha *Průběh rituálu*. Posledním antropologem, kterému se ve své práci budu věnovat je jeden z nejproslulejších představitelů západního šamanismu a následovník Carlose Castanedy, Michael Harner (1929). Západní šamanismus nebo také neošamanismus představuje jeden z přístupů, jakým se dá nahlížet na podstatu a studium šamanismu. Tento přístup má oproti přístupům ostatním volnější definici, dává do pozadí sociální roli, kterou šaman zastává v menších společnostech a zdůrazňuje individuální duševní rozvoj. Šamanem se může podle neošamanismu stát kdokoli. O lidech, kteří se pomocí různých kursů a seminářů snaží naučit šamanské techniky Harner tvrdí: *„Nepředstírají, že jsou šamani; dosáhnou-li při této činnosti šamanských výsledků pro sebe a pro jiné, jsou to opravdoví šamani. Jejich zkušenosti jsou v zásadě ty pravé, a když je popisují, jsou v zásadě zaměnitelné s líčením šamanů z etnik bez psané kultury. Šamanská činnost je stejná, lidská mysl, srde a tělo jsou stejné, odlišné jsou pouze kultury.“* (Harner, 199, str. 14) Harner sám se během svým výzkumu stal „going native“, tedy původním obyvatelem – byl vyškolen šamanským dovednostem v Amazonii, u kmene Jivarů a je tak považován za prvního „amerického šamana“. Po návratu do New Yorku začal vést semináře, kde vyučoval praktický šamanismus a také založil neziskovou organizaci Nadace šamanských studií s cílem znovu objevit sílu šamanismu pro svět. V roce 1980 Harner vydal příručku *Cesta Šamana*, která se stala světovým bestsellerem.

Každý z uvedených antropologů zabývajících se studiem náboženství byl formován odlišným antropologickým směrem a i když se tohoto směru nedržel po celý svůj život, poskytl mu výchozí bod pro utváření vlastních názorů a pro způsob jeho zkoumání. Právě metody výzkumu budou kritériem, kterým na následujících řádcích srovnám Frazera, Evanse-Pritcharda, Turnera a Harnera. V tomto ohledu se od ostatních badatelů nejvíce odlišuje Frazer, který nikdy nepodnikl žádný terénní výzkum. Byl to spíše sběratel dat, které získával z již napsaných, klasických publikací a z vyprávění cestovatelů a misionářů. Podle mého názoru je tento způsob práce nemůže poskytnout verifikované a důvěryhodné informace a souhlasím s Evansem-Pritchardem podle něhož *„z nedostatku skutečných hmatatelných důkazů se Spencer, Tylor a Frazer uchýlovali k tomu, že se ptali sami sebe, co by dělali, kdyby*

byli „*primitivem*“, *jak by racionalizovali svět.*“ (Bowie, 2008, str. 26) Evans- Pritchard a Turner se oba účastnili terénních výzkumů, ovšem na rozdíl od Harnera, se přímo nestali jejich členy. O kmenech, které zkoumali, psali publikace, zatímco Harner navíc vyučoval jejich praktiky. Co se týče srovnání terénních výzkumů z geografického hlediska, Evans- Pritchard a Turner se orientovali především na Afriku, Harner na Ameriku. Antropolog, s jehož způsobem výzkumu a s názory na náboženství vůbec, nejvíce sympatizuji, je E. E. Evans-Pritchard, protože si myslím, že abychom skutečně porozuměli víře nějaké kultury, nestačí si o ní pouze přečíst fakta, ale je třeba znát souvislosti resp. zasadit víru do mentality dané společnosti. Evans–Pritchard varuje před pronášením unáhlených výroků o víře nějakého národa, pokud neznáme celkovou myšlenkovou soustavu resp. mentalitu toho národa, ve které je víra zakotvena. Je-li totiž určitá víra vytržena z kontextu celkové myšlenkové soustavy, nemusí dávat smysl (Bowie, 2008).

Z antropologů, jimiž jsem se zabývala k sobě měli zřejmě nejbliže Evans- Pritchard a Turner, jelikož myšlenky Evanse- Pritcharda v době soumraku funkcionalistické antropologie anticipovali vznik symbolické antropologie, tudíž Turner na Evanse- Pritcharda v podstatě navázal. Nejdálčenější – dobou i myšlenkami si byli zřejmě Frazer, který popisoval, a Harner, který přímo praktikoval. Čtyři antropologové – čtyři různé pohledy na studium náboženství. Nikdy se zřejmě nedobere objektivní klasifikace náboženství, která by byla univerzálně platná, protože každý badatel, i když by se sebevíc snažil provádět výzkumy nezaujatě, bude vždy formován dobou, ve které žil a svoji vlastní společností, která ho i bez jeho vědomí ovlivňuje.

Použitá literatura:

Bowie, Finona. 2008. Antropologie náboženství. Rituál, mytologie. Šamanismus, poutnictví. Praha: Portál.

Frazer, James G. 1977. Zlatá ratolest. Praha: Odeon.

Harner, Michael. 1990. The way of Shaman. New York: HarperCollins.

Malina, J. a kol. 2009. Antropologický slovník. Brno: Cerm.

Soukup, M. 2009. Základy kulturní antropologie. Praha: Akademie veřejné správy.

Soukup, V. 1994. Dějiny sociální a kulturní antropologie. Praha: Univerzita Karlova

Soukup, V. 2011. Antropologie. Teorie člověka a kultury. Praha: Portál.

Turner, V. 1991. The ritual Process. Structure and Anti-structure. New York: Cornell University Press